

ВПЛИВ ТРЕТІХ ОСІБ НА ДИНАМІКУ (РУХ) ЦИВІЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН ІЗ БЕЗПОСЕРЕДНЬОЮ ЇХНЬОЮ УЧАСТЮ

Стаття присвячена дослідженню динаміки (руху) цивільних правовідносин з безпосередньою участю третіх осіб як окремою формою їхньої участі в цивільних правовідносинах. Аналізуються способи впливу третіх осіб на динаміку (рух) відповідних правовідносин і їх правові наслідки. Зроблено висновок, що треті особи, залежно від виду того чи іншого договору, з відповідними правовими наслідками в той чи інший спосіб можуть впливати на динаміку (рух) відповідних правовідносин, зокрема, через прийняття виконання за договором, а також за певних умов через відмову від наданого права, реалізацію права на зміну договору чи його розірвання тощо.

Ключові слова: *третя особа, договір, цивільне правовідношення, динаміка (рух) цивільного правовідношення, право вимоги, обов'язок.*

Статья посвящена исследованию динамики (движению) гражданских правоотношений с непосредственным участием третьих лиц как отдельной формой их участия в гражданских правоотношениях. Анализируются способы влияния третьих лиц на динамику (движение) соответствующих правоотношений и их правовые последствия. Сделан вывод, что третьи лица, в зависимости от вида того или другого договора, с соответствующими правовыми последствиями в тот или другой способ могут влиять на динамику (движение) соответствующих правоотношений, в частности, через принятие выполнения по договору, а также при определенных условиях через отказ от данного права, реализацию права на изменение договора или его расторжение и тому подобное.

Ключевые слова: *третье лицо, договор, гражданское правоотношение, динамика (движение) гражданского правоотношения, право требования, обязанность.*

The article is sanctified to research of dynamics (to motion) of civil legal relationships with the direct participating of the third persons as separate form of their participating in civil legal relationships. The methods of influence of the third persons are analysed on the dynamics (motion) of corresponding legal relationships and them law consequences. Drawn conclusion, that the third persons are depending on the type of that or other agreement, with corresponding law consequences in a that or other method, can influence on the dynamics (motion) of corresponding legal relationships, in particular through the acceptance of implementation by agreement, and also at certain terms through abandonment from this right, realization of right on the change of agreement or his dissolution and others like that.

Key words: *are the third person, agreement, civil legal relationship, dynamics(motion) of civil legal relationship, right in an action, duty.*

Вступ. Як відомо, однією з форм участі третіх осіб у зобов'язальних правовідносин є форма, якою опосередковуються зобов'язальні правовідносини з їхньою безпосередньою участю, до якої належать зобов'язання з договорів на користь третьої особи (ст. 636 Цивільного кодексу (далі – ЦК) України), про виконання третій особі, а також договору дарування з обов'язком обдаровуваного на користь третьої особи (ст. 725 ЦК України). У юридичній літературі неодноразово

© КУЗЬМИЧ О.Я. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри судочинства (Навчально-науковий юридичний інститут Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника)

порушувалося питання динаміки (руху) цивільних правовідношень, про що свідчать праці таких авторів, як С. Бервено, А. Коструба, Т. Боднар, М. Сібільов та інші, однак що стосується питання динаміки (руху) цивільних правовідносин з безпосередньою участю третіх осіб, а саме впливу останніх на динаміку (рух) цивільних правовідношень з їхньою безпосередньою участю, то таким питанням, як правило, не приділялася належна увага в юридичній літературі, що й зумовило актуальність тематики, обраної для наукового дослідження.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз способів впливу третіх осіб на динаміку (рух) цивільних правовідносин з їхньою безпосередньою участю та правові наслідки такого впливу.

Результати дослідження. Традиційно в науці цивільного права виникнення, зміну та припинення цивільного правовідношення розглядають як динаміку (рух) відповідного правовідношення з особливостями, які випливають зі специфіки того чи іншого юридичного факту, як підстави виникнення відповідного правовідношення. Так, М. Сібільов, аналізуючи динаміку договірних зобов'язань після їх виникнення, як структурні елементи договірної зобов'язання виділяє не тільки їх виконання і припинення, а й також їх зміну [5, с. 86]. А. Коструба в динаміці правовідносин виділяє виникнення, зміну та припинення, які, як заважається автором, нерідко віддалені одне від одного в часі та просторі. Водночас виникнення, зміну і припинення правових відносин, на думку автора, варто розглядати саме як етапи єдиного процесу розвитку правовідносин, а не як певні ізольовані стадії [3, с. 40]. Ураховуючи сказане, а також специфіку наведеної форми участі третіх осіб у цивільних правовідносинах динаміку (рух) таких правовідношень доцільніше, як нам видається, розглядати крізь призму виникнення, зміни, виконання та їх припинення.

Як впливає зі специфіки кожного з договорів, якими опосередковується безпосередня участь третіх осіб у цивільних правовідносинах, їх укладення здійснюється без участі третіх осіб, як безпосередньої, так і опосередкованої, тому в межах аналізованої форми доцільно вести мову про можливий вплив третіх осіб на динаміку (рух) відповідних правовідношень з погляду можливості їх зміни, виконання чи припинення.

Ведучи мову про такий спосіб впливу третіх осіб на динаміку (рух) відповідних цивільних правовідношень, як їх зміна, то, як впливає з аналізу норм цивільного законодавства України правових норм, якими б передбачалася можливість впливу третіх осіб на зобов'язання з відповідних договорів у такий спосіб, законодавець, як правило, цього не передбачає. Така ситуація пояснюється тим, що правовідносини, які опосередковуються конструкціями наведених договорів, є такими, що виникають не з волі третіх осіб, тому, не беручи участі в їх виникненні, вони не можуть брати участі й у їх зміні, у зв'язку з чим така можливість законодавцем якщо й може бути надана третім особам, то як виняток із загального правила і тільки з урахуванням інтересів як сторін відповідних договорів, так і третіх осіб. Однак це не означає, що така можливість не може бути надана безпосередньо самими учасниками цивільних відносин (ст. 2 ЦК України) під час укладення відповідних договорів, наприклад, тих самих договорів на користь третьої особи (ст. 636 ЦК України), що впливає з диспозитивного характеру норм цивільного законодавства та свободи договору як одного з визначальних принципів цивільного права (ст. 627 ЦК України), оскільки що стосується інших договірних конструкцій з участю третіх осіб, а саме договорів про виконання третім особам і договорів дарування з обов'язком обдаровуваного на користь третьої особи (ст. 725 ЦК України), то така можливість учасників цивільних відносин (ст. 2 ЦК України) є обмеженою, що обумовлено специфікою наведених договірних конструкцій.

Отже, враховуючи, що договори, конструкціями яких опосередковується безпосередня участь третіх осіб, укладаються сторонами, сторони такі договори вправі й змінювати. Однак це не означає, що під час зміни відповідних договорів інтереси третіх осіб не можуть бути враховані, яскравим прикладом чого слугує той же договір на користь третьої особи, за яким, згідно з ч. 3 ст. 636 ЦК України, з моменту вираження третьою особою наміру скористатися своїм правом сторони не можуть розірвати або змінити договір без згоди третьої особи, якщо інше не встановлено договором або законом. Тобто, якщо інше не передбачено договором або законом з моменту вираження наміру третьою особою скористатися наданим їй за договором правом, сторони без її згоди змінити такий договір не зможуть. Як зазначено в літературі, «правило про недопущення змін і розірвання договору, укладеного на користь третьої особи, після вступу останньої у відносини, пояснюється не лише захистом суб'єктивного права вигодонабувача, а й турботою про інтереси його кредиторів. Вигодонабувач, який дізнався про своє право і виявив згоду прийняти виконання, в подальшій діяльності виходить зі свого нового майнового стану й розраховує на те майно, яке вже принесло і ще принесе йому доходи. За відсутності зміни майнового стану ця особа, вірогідно, не стала б пов'язувати себе певним зобов'язанням. Тому заради збереження

стабільності майнового стану вигодонабувача, а з ним і його потенційних кредиторів сторонам, що породили зобов'язання на користь третьої особи, якщо інше не передбачено, заборонено змінювати або розривати договірні відносини без його згоди» [6, с. 462].

Надання третьою особою згоди на зміну договору, укладеного на її користь, після вираження нею наміру скористатися наданим їй правом, варто також розглядати як спосіб її впливу на динаміку (рух) цивільного правовідношення з такого договору, оскільки від того, чи буде надана нею така згода, залежатиме настання відповідних стадій динаміки (руху) правовідношень з таких договорів.

Як уже відзначалося, однією зі стадій динаміки (руху) цивільного правовідношення є його виконання, яке має бути належним і реальним, як передбачено ч. 1 ст. 599 ЦК України, зобов'язання припиняється виконанням, проведеним належним чином. З огляду на наведене, а також специфіку договірних зобов'язань у межах аналізованої форми участі третіх осіб у цивільних правовідносинах, їх динаміка (рух) у частині виконання залежить також і від самих третіх осіб, оскільки прийняття виконання з таких договорів здійснюється безпосередньо самими третіми особами, тому саме з їхньою участю таке виконання вважатиметься належним і реальним, а отже, є всі підстави для позитивного висновку з приводу можливості впливу в такий спосіб третіми особами на динаміку (рух) зобов'язань з відповідних договорів.

Як відомо, виконання зобов'язання є тільки однією з підстав припинення зобов'язального правовідношення. Як зауважила Т. Боднар, співвідношення між виконанням і припиненням як стадіями динаміки договірних зобов'язань полягає в тому, що виконання договірних зобов'язань є хоча й важливим, проте лише одним із юридичних фактів, які припиняють право, підставою припинення цивільних прав і обов'язків [2, с. 28], тому в частині припинення зобов'язань з договорів, про які йдеться, як однієї зі стадій їх динаміки (руху), особливу увагу привертає до себе одна з його підстав, а саме розірвання відповідних договорів, але на вимогу третіх осіб.

Як випливає з аналізу цивільного законодавства України, загальних норм, якими б передбачалася можливість для третіх осіб здійснювати розірвання відповідних договорів, законодавцем безпосередньо не передбачається. Однак сказане не є характерним для спеціальних норм, підтвердженням чого слугує п. 1 ч. 1 ст. 755 ЦК України, згідно з положенням якої договір довічного утримання (догляду) може бути розірваний за рішенням суду на вимогу відчужувача або третьої особи, на користь якої він був укладений, у разі невиконання або неналежного виконання набувачем своїх обов'язків, незалежно від його вини. Тобто в разі невиконання або неналежного виконання набувачем своїх обов'язків незалежно від його вини вимагати розірвання договору, про який йдеться, може як сторона, яка уклала договір, так і третя особа.

Загалом про дискусійність наведеної правової норми в юридичній літературі вже згадувалося [4, с. 93–94], оскільки, як випливає з положення ч. 1 ст. 756 ЦК України, незалежно від того, розірвання договору у зв'язку з невиконанням або неналежним виконанням набувачем обов'язків здійснюватиметься на вимогу відчужувача чи третьої особи, право власності на майно, яке передане набувачеві на підставі договору, набуває відчужувач. Крім того, як передбачено цією правовою нормою, у випадку розірвання договору тільки відчужувач має право вимагати повернення майна у свою власність. Таким чином, правові наслідки, що виникають унаслідок розірвання договору довічного утримання (догляду) на вимогу третьої особи, торкаються передусім інтересів сторін договору.

Прикладом виникнення в третьої особи права на розірвання договору є також договір банківського вкладу (депозиту) (ст. 1063 ЦК України), що зумовлено юридичною природою таких договорів. Як відомо, в силу специфіки таких договорів треті особи, якщо інше не передбачено договором або законом, можуть достроково забрати вклад, унесений на їхню користь. Тому, якщо у випадку з договором довічного утримання (догляду), передбачивши виникнення аналізованого права в третьої особи, законодавець, як нам видається, дещо не врахував у повному обсязі інтереси сторін відповідного договору, зокрема відчужувача майна, то за договором банківського вкладу виникнення такого права в третьої особи в повному обсязі узгоджуватиметься з інтересами сторін такого договору, зокрема вкладника як сторони, яка уклала відповідний договір.

Що стосується інших договірних конструкцій з безпосередньою участю третіх осіб, зокрема договорів про виконання третім особам, а також договору дарування з обов'язком обдаровуваного на користь третьої особи (ст. 725 ЦК України), то, як випливає з аналізу цивільного законодавства України, можливості розірвання таких договорів на вимогу третіх осіб законодавець безпосередньо не передбачає. Більше того, надання такої можливості третім особам за такими договорами суперечило б юридичній природі останніх.

Підсумовуючи, варто зауважити, як і у випадку зі зміною цивільного правовідношення з відповідних договорів, так і його розірванням, такі зміни в динаміці (русі) відповідних цивільних правовідносин, мають відбуватися, за загальним правилом, виключно з волі сторін таких договорів, ураховуючи, що треті особи не беруть участі під час укладення таких договорів ні безпосередньо, ні опосередковано. Така можливість для третіх осіб законодавцем якщо й може бути передбачена, то як виняток із загального правила й тільки з метою захисту та охорони їхніх інтересів, при цьому не порушуючи інтересів самих сторін договору, забезпечивши в такий спосіб баланс інтересів суб'єктів відповідних договірних конструкцій. З огляду на сказане, така можливість третім особам повинна надаватися виключно контрагентами відповідних договорів під час їх укладення, тому якщо сторони безпосередньо в договорі вкажуть підстави, з настанням яких треті особи можуть вимагати зміни чи розірвання відповідного договору, то це означатиме, що сторони в такий спосіб ще під час укладення відповідного договору чи навіть і після його укладення шляхом унесення відповідних змін виразили свою волю на можливість зміни чи розірвання договору у визначених ними випадках на вимогу третіх осіб. Тому після настання підстав, передбачених договором, третя особа може реалізувати своє право вимоги, внаслідок чого сторони зобов'язані змінити або розірвати договір. Вимагаючи зміни чи розірвання договору, третя особа реалізує своє зобов'язальне право вимоги, яке в неї виникло на підставі договору.

У всіх інших випадках третя особа може тільки пропонувати сторонам змінити або розірвати договір, однак такі пропозиції не є обов'язковими для контрагентів.

Водночас, з огляду на загальне положення ч. 3 ст. 636 ЦК України, як і під час зміни договорів, укладених на користь третіх осіб, так і під час їх розірвання останні після вираження ними наміру скористатися наданим їм правом, надаючи згоду на розірвання сторонами відповідного договору або не надаючи її, в такий спосіб також мають можливість впливати на динаміку (рух) відповідних зобов'язань з таких договорів.

Договірні зобов'язання з безпосередньою участю третіх осіб можуть припинятися й у зв'язку з настанням інших підстав, наслідком чого буде також відповідний вплив на динаміку (рух) зобов'язань з таких договорів. Так, у силу специфіки того чи іншого договору, укладеного на користь третьої особи, відмова останньої від наданого їй права, згідно з ч. 4 ст. 636 ЦК України, може бути також підставою для припинення такого договору, в протилежному випадку, якщо інше не випливатиме зі специфіки укладеного договору, сторона, яка уклала договір, може сама скористатися правом, від якого відмовилася третя особа, чи здійснити її заміну.

Загалом аналізуючи останню позицію, не можна не звернути увагу на таке: відмова третьої особи, на користь якої укладений договір, від наданого їй за договором права (ч. 4 ст. 636 ЦК України) в окремих випадках може породити невизначеність у динаміці (русі) відповідних зобов'язань, оскільки, як свідчить аналіз загальних положень ст. 636 ЦК України, правові наслідки відмови особи, яка уклала договір, від права, від якого відмовилася третя особа, є такими, які законодавцем не врегульовані. Водночас відмова особи, яка уклала договір, від права, від якого відмовилася третя особа, за загальним правилом, не є підставою для припинення такого договору.

Варто відзначити, що якщо сторона, яка уклала договір, відмовиться від права третьої особи, так і не скориставшись ним, то, відповідно, така відмова створить передумови для виникнення невизначеності між сторонами аналізованої договірної конструкції, оскільки, з одного боку, у боржника не буде підстав для виконання договірного зобов'язання (крім того, не буде й суб'єкта, на користь якого потрібно виконувати зобов'язання), а з іншого – не буде підстав для його припинення.

Така ситуація матиме місце й у разі відмови сторони, яка уклала договір, від права, від якого відмовилася третя особа після того, як вона (тобто сторона, яка уклала договір) скористалася таким правом. У цьому випадку відмова сторони, яка уклала договір, від права, від якого відмовилася третя особа, також буде підставою, з настанням якої в боржника не буде можливості виконати свій обов'язок за договором.

Отже, як випливає з наведеного, на сьогоднішній день відмова сторони, яка уклала договір, від права, від якого відмовилася третя особа, є передумовою для виникнення невизначеності між контрагентами аналізованого договору. Виникнення такої невизначеності, про що свідчить наведене, зумовлено неврегульованістю законодавцем правових наслідків відмови особи, яка уклала договір, від права, від якого відмовилася третя особа. Ця ситуація є такою, яка не тільки не сприяє стабільності договірних відносин, які виникають з договорів на користь третіх осіб, а й створює підґрунтя для виникнення конфліктних ситуацій між контрагентами таких договорів.

Що стосується змін у суб'єктному складі з боку третіх осіб у частині можливості їх впливу на динаміку (рух) відповідних правовідношень у межах аналізованої форми їхньої участі в цивільних правовідносинах, то необхідно завважити таке: такі зміни, за загальним правилом, не є такими, які можуть якимось чином вплинути на динаміку (рух) відповідних правовідношень. Зокрема, що стосується таких договорів, як договір на користь третьої особи (ст. 636 ЦК України), про виконання третій особі тощо, то настання смерті чи припинення третіх осіб буде підставою для припинення відповідних зобов'язань тільки у випадках, якщо це впливатиме зі специфіки того чи іншого договору, який укладений за відповідними договірними конструкціями, а також якщо це буде обумовлено безпосередньо нормою права чи договірним положенням. Такий висновок безпосередньо впливає з юридичної природи кожного з договорів. Тому залежно від специфіки того чи іншого договору, який укладений за відповідними договірними конструкціями, настання смерті чи припинення третьої особи як може бути підставою, з настанням якої такі договірні зобов'язання вважатимуться припиненими у зв'язку з належним їх виконанням, так і навпаки.

Якщо за договорами на користь третьої особи (ст. 636 ЦК України) та про виконання третім особам настання смерті останніх чи їх припинення буде підставою для припинення зобов'язань з таких договорів тільки у випадку, якщо це впливатиме зі специфіки того чи іншого договору, який укладений за відповідними договірними конструкціями, або передбачено буде безпосередньо нормою права чи договірним положенням, то у випадку з договорами дарування з обов'язком обдаровуваного на користь третьої особи (ст. 725 ЦК України) настання таких юридичних фактів буде обов'язковою підставою, з настанням якої зобов'язання з таких договорів будуть припинятися, зокрема, у зв'язку з належним їх виконанням, що впливає з юридичної природи таких договорів. Іншими словами, зміни в суб'єктному складі третіх осіб у межах аналізованої форми їхньої участі в цивільних правовідносинах тільки в частині настання смерті чи припинення третіх осіб, які, з огляду на специфіку укладеного договору, матимуть своїм правовим наслідком припинення їх, можуть впливати на динаміку (рух) відповідних правовідношень.

Висновки. Підсумовуючи, необхідно зауважити, динаміка (рух) цивільних правовідносин з безпосередньою участю третіх осіб як формою участі останніх у цивільних правовідносинах є такою, що залежить і від третіх осіб, зокрема останні є такими, які також можуть впливати на динаміку (рух) відповідних правовідносин, зокрема, у спосіб прийняття виконання, відмови від права вимоги, наданого за договором, якщо йдеться про договори на користь третьої особи (ст. 636 ЦК України), а в окремих випадках і за договорами дарування з обов'язком обдаровуваного на користь третьої особи (ст. 725 ЦК України), вимагаючи зміни договору чи його розірвання, якщо такі права будуть передбачені безпосередньо в договорі чи законі тощо. В окремих випадках і настання смерті чи припинення третіх осіб будуть підставами для припинення відповідних правовідношень, що залежатиме безпосередньо від специфіки того чи іншого договору.

Список використаних джерел:

1. Бервено С.М. Проблеми договірної права України: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2006. 392 с.
2. Боднар Т.В. Договірні зобов'язання в цивільному праві: (заг. положення): навч. посіб. Київ: Юстиніан, 2007. 280 с.
3. Коструба А.В. Юридичні факти в механізмі правоприпинення цивільних відносин: монографія. Київ: Ін Юре, 2014. 376 с.
4. Кузьмич О.Я. Договори на користь третіх осіб у цивільному праві України: монографія. Івано-Франківськ: Вид-во Прикарпат. нац. ун-ту ім. В. Стефаника, 2014. 334 с.
5. Сібільов М. Динаміка договірних зобов'язань після їх виникнення. Вісник Академії правових наук України. 2005. № 1 (40). С. 79–88.
6. Цивільне право України: підручник: у 2 кн. / О.В. Дзера (кер. авт. кол.), Д.В. Боброва, А.С. Довгерт та ін.; за ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової. 2-е вид., допов. і перероб. Київ: Юрінком Інтер, 2005. Кн. 1. 736 с.